

INTRODUCCIÓN - CONTEXTO HISTÓRICO

O Románico é o estilo artístico que florece na Europa Occidental entre os séculos XI e XII, coincidindo na 2ª metade do XII coa aparición do Gótico.

É o primeiro estilo internacional da Idade Media, expresión artística dunha Europa unida culturalmente polo cristianismo. É pois unha arte uniforme, aínda que con particularidades rexionais, que triunfa en toda Europa Occidental. Recibe este nome polas súas similitudes coa arte romana, sen embargo asimila influencias dos estilos anteriores, desde as romanas pasando polas bizantinas ata as islámicas.

Nace e evoluciona en pleno sistema feudal, o que dá lugar tamén a unha arte aristocrática coa construción de castelos a partir do s. X. No caso da Península Ibérica, durante o século XI coincide coa estruturación definitiva dos reinos cristiáns e a crise de Al-Andalus. O reino de Castela xogará un papel importantísimo na chamada "Reconquista" e na introdución do Románico na Península a través do Camiño de Santiago.

A cultura europea ten como única depositaria e difusora á igrexa, especialmente os mosteiros. Iso explica que o Románico sexa unha arte relixiosa, a través da cal a igrexa transmitirá aos fieis unha mensaxe evanxelizadora. A época feudal é un período de profunda relixiosidade ao que contribúe diversos aspectos:

- O clima de angustia e inseguridade no que vive Europa Occidental, presionada polas invasións normandas, musulmás e húngaras. Esta tensión, ligada a un período de desastres climatolóxicos e agrícolas, deriva cara a visións apocalípticas: terror ao ano 1.000 e a unha crenza xeneralizada na fina do mundo nesa data. A partir desta data múdase cara a posicións piadosas de dar grazas a deus, fomentada sobre todo polos monxes de Cluny (orde que difundirá por toda Europa as súas regras, levantasen igrexas e mosteiros, difundindo o Románico sobre todo polo Camiño de Santiago).

- Tendencia masiva a peregrinar, fomentada pola igrexa. Os destinos fundamentais de peregrinación son Xerusalén, Roma e Santiago. Dáse unha forte competencia entre os santuarios por adquirir reliquias para acaparar a atención dos peregrinos.

O Románico é froito dun mundo pechado e rural, dunha profunda relixiosidade chea de terror, promovida por Igrexa, monarquía e nobreza, destinada a transmitir unha doutrina. É unha arte pedagóxica, tamén utilizada para defender a sociedade feudal.

ARQUITECTURA: CARACTERÍSTICAS

- A maior parte das construcións son edificios relixiosos, igrexas, catedrais e mosteiros. Entre os edificios civís destacan os palacios urbanos e os castelos.

- MATERIAL: o ideal pedra a base de sillares. Aínda que tamén aparece a cachotería e o ladrillo no románico mudéjar.

- MUROS: moi grosos, para soste o peso das cubertas curvas. Apenas se abren xanelas (pequenas seteiras nas ábsidas) o que orixina interiores escuros, moi apropiados para crear ese ambiente de recollemento, temor ante Deus. Predominio do macizo sobre o van.

- SOPORTES:

- O gran protagonista como soporte é o piar de sección cruciforme, robusto para poder sustentar as pesadas cubertas, formado por un núcleo central cadrado ou cruciforme, ao que se encostan columnas ou medias columnas, para recibir os catro arcos: os faixóns da cuberta e os formeros das arquerías. Este alicerce irá evolucionando: dobrará os arcos, multiplicará resaltes, ata converterse no feixe de columnas do futuro alicerce gótico.

- Columnas de fuste cilíndrico e liso que non respectan as proporcións clásicas entre o seu diámetro e a altura. As columnas predominan nos claustros e nos exteriores. Aparecen as estatuas-columna, columnas con estatuas adosadas.

- Os capiteis abandonan calquera recordo das ordes clásicas: son frecuentes os de decoración vexetal (pero o recordo do acanto desaparece), con figuras humanas ou de animais, reais, fantásticos ou monstruosos. Desenvólvese o capitel iconográfico ou historiado, onde se narran escenas do Antigo e Novo Testamento ou a vida e milagres de mártires e santos. Estes capiteis teñen un claro sentido didáctico, sobre todo nunha época na que só uns poucos privilexiados sabían ler e escribir.

- O exterior esta percorrido por numerosos contrafortes para contrarrestar os empuxes das bóvedas.

- ARCO: o preferido é o de medio punto, que en ocasións atopamos peraltado. Non tardarán en dobralo, decorando os seus ángulos con molduras.

- CUBERTAS:

- Bóveda de canón con arcos faixóns para a nave central e o transepto.

- Bóvedas de aresta, separadas en tramos cadrados por arcos faixóns para as naves laterais e as da xirola.

- Cúpulas ou bóvedas semiesféricas para cubrir o cruceiro, ben sobre pechinas ou sobre trompas. Apóianse sobre 4 enormes arcos de medio punto que se denominan arcos torales.

- Bóvedas de cuarto de canón nas tribunas.

- Bóvedas de cuarto de esfera na ábsida.

- PLANTA: De tipo basilical por influencia romana, pero predominan as de cruz latina (polo sentido simbólico da planta.). Raramente aparecen exemplos de planta centralizada, por influencia bizantina e mozárabe.

Nas igrexas de peregrinación desenvólvese a xirola ou deambulatorio, a súa aparición iníciase en Francia (Igrexa de Cluny ; Sta Fe de Conques; San Saturnino de Tolousse) alcanzando a súa perfección na Catedral de Santiago.

A planta consta das seguintes partes:

- Un brazo maior ou lonxitudinal dividido en tres naves (Sta Fe de Conques ; Catedral de Santiago) ou cinco naves (San Saturnino de Tolousse), sendo a nave central máis ancha e alta que as laterais.

- Este brazo maior é atravesado por outro transversal ou transepto, tamén cunha ou tres naves. O cruceiro destácase normalmente en altura polo abovedamento.

- A nave central do brazo maior termina en forma semicircular nunha ábsida.

- . As naves laterais prólonganse por detrás da ábsida dando orixe a un corredor chamado xirola, á que se abren pequenas capelas ou absidiolas, que tamén poden aparecer nos brazos do transepto.

- Nas igrexas de peregrinación, sobre as naves laterais aparece a tribuna, que se comunica coa nave central a través de arcos xeminados de medio punto.

As igrexas basilicais teñen tres naves con transepto, pero neste caso non está desenvolvido como nas de planta de cruz latina e a cabeceira remátase con tres ábsides semicirculares. (Catedral de Jaca ; San Martín de Frómista).

- EXTERIORES:

- Aspecto macizo (muros grosos e poucas xanelas). Presenza de contrafortes.

- Predominio da horizontalidade, rota por dous elementos:

- a) Ciborio (elevado sobre o cruceiro, ás veces con lanterna)

- b) Campanario: poden presentar unha soa torre (igrexas catalás), dúas flanqueando a fachada principal (Sta Fe de Conques; Catedral de Santiago) e mesmo 4, como nas igrexas alemás, dúas na cabeceira e dúas nos pés.

- PORTADAS: É a parte do edificio onde o arquitecto concentra a decoración. Concíbese a porta como unha serie de arcos de tamaño decrecente e afundido, con arquivoltas, que abren no muro unha sección graduada e decorada con columnas. As arquivoltas permiten salvar o grosor do muro sen que a apertura do van vaia en prexuízo da solidez do edificio.

A porta románica ten aspecto abucinado. O arco da porta ten tímpano e se é moi ancho refórzase cun soporte central, o parteluz. Nas portadas de certo luxo o escultor non dubida en adosar estatuas ás columnas e en dispoñer en forma radial outras pequenas nas arquivoltas.

- DECORACIÓN:

- Bandas lombardas (bandas que percorren verticalmente o muro)

- Arcadas cegas (arcos de medio punto pechados)

- Canzorros ou ménsulas baixo os aleiros.

- Baquetóns, cestería e dentes de serra

- Axedrezado ou taqueado xaqués: típico das igrexas españolas do Camiño de Santiago. Son pequenos tacos que percorren horizontalmente o muro (San Martín de Frómista; interior de San Isidoro de León e na Catedral de Santiago, debaixo do triforio).

- MOSTEIRO: unha das grandes achegas da arquitectura románica é a creación do mosteiro . Adosado ao corpo do templo, é en rigor un gran patio ou claustro que serve de núcleo central ao mosteiro, sen prexuízo de completarse con outros menores. O claustro é de arquerías sobre columnas de escasa altura, con frecuencia pareadas, que descansan sobre un muro corrido de escasa altura. A estas galerías desembocan as principais dependencias. En lugar preeminente sitúase a sala capitular e o refectorio ou comedor.

- AUTORÍA: cuadrillas itinerantes dirixidas por un mestre de obra (marcas), inclúe canteiros, escultores... Traballan por encargo pero conforman escolas con trazos propios. Non existe o concepto de artista.

ROTEIRO DE PEREGRINACIÓN: O CAMIÑO DE SANTIAGO.

Comunica a España cristiá con Europa. A vía de penetración será polos Pireneos (Roncesvalles) cruzando as provincias de Pamplona, Burgos, Palencia, León (onde se

unirán as vías que veñen de Asturias e de Salamanca e Zamora), Lugo ata chegar a Santiago de Compostela. Ademais de berce de relixiosidade, foi unha vía económica, artística e cultural de excepcional importancia. Os peregrinos que transitaban polo Camiño para acudir a venerar o Santo Sepulcro procedían de toda a cristiandade. Con eles chegan as institucións, as ideas, a cultura e a arte europea, e xorde a fraternidade entre os distintos pobos. A viaxe dos peregrinos facíase a pé ou a cabalo, ás veces duraba anos e ás veces non se volvía. En todo o seu percorrido, atopábanse para atender as súas necesidades materiais e espirituais, unha completa rede de mosteiros, hospitais e hospederías onde podían descansar, comer, curarse e ata morrer, ademais dun servizo de vixilancia e protección. Coidábanse os camiños e as pontes para o comercio, e toda unha serie de igrexas, calvarios, retablos e pilas bautismais situábanse ao longo do Camiño. No Codex Calixtinus enuméranse as etapas do Camiño, desde os Pireneos a Santiago, e era unha guía valiosa, xa que nela apuntábanse os hospitais, hospederías, costumes e peculiaridades das xentes con que se ían a atopar.

A maioría da actividade arquitectónica realizábase durante o século XI, coa construción de gran cantidade de igrexas, construcións militares (castelos e fortalezas) e grandes obras públicas (pontes, calzadas). Experimentábase unha auxe económica que vai competir coa España musulmá. Dentro destas construcións destacan principalmente:

- Catedral de Jaca (Huesca),

-San Martín de Frómista (Palencia),

-San Isidoro de León (cun pórtico de entrada, o Panteón dos Reis, anterior á igrexa, que destaca polas súas pinturas principalmente, con columnas de escasa altura e bastante grosas)

VARIANTES REXIONAIS DA ARTE ROMÁNICA:

- FRANCIA:

- Heteroxeneidade con peculiaridades locais
- Igrexas De peregrinación: Santa Fe de Conques, San Sernin de Toulouse, Magdalena de Vezelay
- Influencias bizantinas (bóvedas bulbosas e tellados de escamas - Nosa Señora de Poitiers) e lombardas

- ALEMAÑA

- Dobres elementos: dúas ábsidas, dous transeptos.
- Desenvolvemento vertical e multiplicación de torres
- Exemplos: Catedral de Maguncia, San Miguel de Hildesheim

- ITALIA:

- Separación dos elementos (basílica, baptisterio, torre)
- Decoración con mármores, non hai escultura no exterior das portadas.
- Arquerías abertas, bandas lombardas
- Exemplos: Conxunto catedralicio de Pisa, San Ambrosio de Milan, San Miniato al Monte.

ESPAÑA:

- Chega tardiamente: 2ª metade do XI, desde Francia e Lombardía a través do Camiño de Santiago.
- Rompe a evolución da arte autóctona, se ben se manteñen as súas influencias (visigoda, asturiana, mozárabe e mesmo islámica)
- Non se pode falar dun "románico español".
- Hai tres momentos cronolóxicos, con diferencias rexionais:
- Primeiro románico. 1ª metade s. XI. Iníciase en Cataluña: pequenas igrexas de carácter rústico e influencia lombarda, como San Clemente de Tahull.
- Románico puro ou cluniacense, 2ª metade s. XI. Introdúcese desde o núcleo francés de Borgoña. Catedral de Santiago, Catedral de Jaca, con pórtico lateral, San Isidoro de León.
- Difusión, s.XII:Catedral de Lugo, Palacio Xelmírez en Santiago, Catedral de Zamora Mosteiros cistercienses como Oseira ou Armenteira.

SAN MARTÍN DE FRÓMISTA.

CLASIFICACIÓN:

TIPO DE OBRA: arquitectura.

FUNCIÓN: relixiosa. Iglesia rural.

NOME: San Martín de Frómista.

AUTOR: descoñecido.

LOCALIZACIÓN: San Martín de Frómista, Palencia, Camiño de Santiago.

CRONOLOXÍA: século XI- XII. Idade Media.

ESTILO: Arte Románico.

ANÁLISE

Situada en Frómista, Palencia, é unha das igrexas románicas máis importantes do Camiño de Santiago. A pesar da excesiva restauración, recolle todas as características da arquitectura deste estilo. Formaba parte dun conxunto monástico, hoxe desaparecido. A obra constrúese a base de sillares de pedra perfectamente escadrados.

Presenta unha planta basilical dividida en tres naves separadas entre se por alicerces compostos de sección cruciforme. A nave do transepto só se marca en altura porque os brazos quedan aliñados cos muros. Cada unha das naves terminan, na cabeceira, en ábsides semicirculares.

O cruceiro está rematado por un ciborio sobre trompas de planta octogonal e pechado mediante unha cúpula semiesférica. Os elementos sustentantes son anchos muros, alicerces compostos e estribos adosados ao muro exterior.

A cuberta da nave central realízase con bóveda de canón (que é de maior altura e anchura) reforzada por arcos faixóns de medio punto. As naves laterais recóbreanse

con bóvedas de arista. O tellado exterior é a dúas augas, sendo a unha soa a das dúas naves laterais.

A igrexa posúe tres portadas enmarcadas por arquivoltas abucinadas (unha cuarta é obra moderna), situadas dúas delas nos laterais e a terceira aos pés do templo, lugar en cuxas esquinas figuran tamén dúas torres de planta circular e mediana altura, que parecen inspiradas na arquitectura carolinxia.

A parte das portadas, a decoración concéntrase nos capiteis interiores e no fino taqueado que percorre o muro exterior e os escasos vans. O exterior lembra a Jaca no taqueado que percorre o muro e nos canecillos.

Nesta composición arquitectónica predomina o muro sobre o van, os escasos vans son abucinados; A sensación é dunha construción robusta, de liñas horizontais rotas pola verticalidade das torres.

CATEDRAL DE SANTIAGO:

Obra 18 das seleccionadas como de especial atención pola Ciug. **VER ANEXO.**

ARTES FIGURATIVAS NO ROMÁNICO.

A decoración románica consta de relevos e pinturas ao fresco, pero subordinada á arquitectura. Nos edificios románicos había lugares específicos para situar a decoración:

- As portadas para os relevos, aínda que tamén en capiteis, pilas bautismais, sartegos e aleiros debaixo das cornixas.

- O espazo das paredes cóncavas da ábsida para as pinturas, aínda que tamén en muros e bóvedas das criptas e panteóns.

A función das artes figurativas románicas é preferentemente didáctica: desprézanse as leis da estética visual a favor da representación das ideas. É unha escultura concibida e deseñada por un teólogo, o escultor é un mero executor. A composición caracterízase por:

- Despreocupación polos fondos; frontalismo; adaptación ao marco arquitectónico.

- Domina un claro antinaturalismo e o simbolismo prevalece sobre a expresividade.

- As figuras son sinxelas, de relevo moi plano, coas roupaxes axustadas ao corpo e cos pregues sinxelos e paralelos, desproporcionados. Xeralmente o canon é alongado, sen volume. A disposición é en composicións sinxelas, xeralmente xustapostas, sen perspectiva. Non hai ambiente nin fondos, sen expresión, hieráticas, sen movemento, sen relacionarse as distintas figuras das escenas entre si.

Como a intención é comunicar unha mensaxe, os programas iconográficos son ilustracións de sermóns e de textos relixiosos, tendo cada escena o seu lugar predeterminado. Hai que distinguir entre a escultura e a mensaxe dirixida ao pobo, inculto e analfabeto, e a arte dos claustros dos mosteiros, dirixidos aos monxes, capaces de interpretar a alegoría. Por tanto, os dous campos principais nos que aparece a escultura románica serán:

- As portadas no exterior, onde os temas fan alusión xeralmente ao pecado, adquirindo un maior desenvolvemento no tímpano, aínda que tamén podemos atopar

decoración escultórica nas arquivoltas. Estatuas adosadas ás columnas das xambas, nos capiteis destas e no parteluz.

- Os capiteis das columnas nos interiores, con temas tamén referentes ao home vencido polo pecado ou tentado polo diaño ou temas evanxélicos de carácter ilustrativo nas igrexas.

- Nos claustros dos mosteiros atopamos os temas de tipo máis intelectual.

Temas iconográficos :

a) Nos tímpanos das portadas: Aínda que podemos atopar outros, os dous temas máis repetidos e característicos do estilo son :

- O Pantocrátor, Todopoderoso, Cristo en Maxestade, segundo se narra na Apocalipse de San Juan, co Tetramorfos, os símbolos dos catro Evanxelistas (San Mateo como un home ou anxo, San Juan como unha aguia, San Marcos como un león e San Lucas como un touro), contemplados polos vinte e catro Anciáns da Apocalipse.

- O Xuízo Final , presidido polo Pantocrátor e o Tetramorfos, rodeados xeralmente polos Vinte e catro Anciáns da Apocalipse ou os Doce Apóstolos e a Virxe, con anxos tocando as trompetas que anuncian o Día do Xuízo; á dereita de Cristo sitúase aos xustos e á esquerda aos condenados, con representacións do inferno. En ocasións adoita aparecer o Arcanxo San Miguel, cunha balanza para pesar as almas.

b) Nos capiteis dos claustros: principalmente temas vexetais, animais , tanto reais como fantásticos; tamén capiteis historiados, nos que se narran escenas tanto do Antigo como do novo testamento; vidas de santos...

A ESCULTURA EXENTA.

Salvo excepcións redúcese a imaxes do Crucificado e da Virxe co Neno.

a) O Crucificado, como no mundo bizantino, é de catro cravos, cos pés cravados separados, impasible á dor, ríxido, hierático, con expresión solemne, co corpo dereito e os brazos horizontais. Realízanse en marfil, madeira ou metal Adopta dúas tipoloxías:

- Cristo en Maxestade, vestido cunha longa túnica de mangas e con coroa.

- Cristo espido, cuberto só desde a cintura ata os xeonllos cunha faldilla.

b) A Virxe e o neno. Á Virxe represéntana sentada, de fronte, hierática, co neno sentado sobre os seus xeonllos, tamén de fronte e estático, en actitude de bendicir, cun libro ou a bóla do mundo na man, sen relación algunha entre ambas as figuras. Este modelo denomínase, Virxe como Trono do Salvador.

A PORTADA ROMÁNICA.

Os pórticos románicos tiñan unha simboloxía: representan a porta da casa de Deus ou a Porta do Ceo. Por iso resáltanse cunha abundante ornamentación: a base de relevos esculpados en tímpanos, parteluz, xambas, arquivoltas...e ás veces parte da fachada e dos estribos laterais.

Dentro das numerosas fachadas románicas destacamos:

Igrexa de Sta. Fe de Conques (Auvernia, Francia)

A igrexa de Sta. Fe é unha das cinco igrexas de peregrinación que existían no Camiño. Como todas elas presenta unha estrutura pensada para facilitar o tránsito dos fieis na súa visita ás reliquias (neste caso as da mártir Sta. Fe). É a de menores dimensións do grupo pero probablemente a súa xirola é a máis antiga de todas (mediados S. XI) polo que podería considerarse como a pioneira e nela aparecen todos os elementos que caracterizan ao grupo: a xirola(aquí con só 3 capelas radiais), o transepto destacado con tres naves, as bóvedas de canón con arcos faixóns, as tribunas, os alicerces cruciformes etc.

A arquitectura do edificio vese complementada pola escultura que ocupa capiteis e tímpanos e desenvólvese en frisos nalgúns muros. Na súa realización diferéncianse dúas etapas e varios talleres. O máis interesante é o que realizou o tímpano da portada occidental (1120-1135/40) no que, con indubidable sabor popular, represéntase un Xuízo Final ao que asisten Carlomagno e a propia Sta. Fe, entre outros personaxes. O estilo é narrativo e pintoresco, moi expresivo con detalles cómicos como a actitude de Carlomagno que avanza tímido, guiado por un abade. A división en rexistros e escenas, as inscricións e a policromía (hoxe case desaparecida) convérteno nun verdadeiro "cómic", na ilustración en pedra dun capítulo bíblico. Son característicos os peiteados semiesféricos e o canon curto das figuras, trazos que aparecen tamén nalgunhas esculturas da Catedral de Santiago (capitel do avaro, flaxelación de Cristo de Praterías...) indubidable testemuño dos desprazamentos de artesáns e talleres polo Camiño de Santiago.

Na composición aparece unha dobre división, horizontal e vertical. No centro Cristo en mandorla rodeado de anxos. Á dereita a zona dos condenados caracterizada polo caos compositivo. Os condenados son torturados por unha lexión de demos e posteriormente introducidos no inferno en cuxa porta aparece a cabeza dun monstro que se traga aos pecadores (un recurso tomado probablemente do teatro). A zona da esquerda se reserva aos benaventurados, nela, pola contra, domina a orde na composición: no rexistro central avanza cara a Cristo un cortejo de personaxes (Carlomagno, eclesiásticos etc.) e no inferior o paraíso ou Xerusalén celeste (entre ambos os rexistros a resurrección dos mortos). O rexistro superior é a zona celestial poboada por anxos que sosteñen a cruz ou tocan as trompetas anunciando o Xuízo, tal e como afirma Mateo no seu relato.

Como é habitual, Cristo, neste caso como xuíz, de tamaño maior que o resto das figuras, centra a composición; maxestoso, frontal, sentado no seu trono, co brazo dereito ergueito, anunciando a salvación dos xustos, e o esquerdo sinalando ao Inferno, onde os pecadores serán eternamente torturados por unha xesticulante hoste de diaños. Na Idade Media o camiñar contido e a orde son características que aluden aos xustos; deste xeito, fóronos elixidos para a Gloria avanza pausada e ordenadamente cara a Cristo. Pola contra, os que son condenados ao Inferno entran nel e habítano desordenadamente, xesticulando de dor e desesperación. O contraste acentúase aínda máis no rexistro inferior: o Ceo, con Abraham no centro, é un lugar apacible; se avanzamos cara ao centro atopámonos coa horrible boca do inferno, o mesmísimo Leviatán, pola que son introducidos os condenados; o catálogo de horrores que alí lles espera é inesgotable. Alí é castigado o Orgullo (o cabaleiro que se precipita ao chan desde a súa montura), a Avaricia (é aforcado, coa súa propia bolsa repleta de moedas colgada ao pescozo), etc. Preside o espectáculo un Lucifer riseiro, sentado no seu trono de chamas. A escenografía complétase cunha serie de inscricións -que poucos saberían ler-, que insisten no contraste entre Ceo e Inferno. Á dereita de Cristo di (en latín): VIDE, BENDITOS DO meu PAI. POSÚIDE O REINO PREPARADO PARA VÓS. A ASEMBLEA DE LOS SANTOS, CHEA DE ALEGRÍA, ESTÁ ANTE CRISTO, O seu XUIZ. ASÍ Os CASTOS, Os PACÍFICOS, Os DOCES, Os AMIGOS DA PIEDADE, ESTÁN ALEGRES E SEGUROS, NADA TEMEN. Á súa esquerda: AFASTÁDEVOS DE MIN, MALDITOS. DO MESMO XEITO Os HOMES PERVERSOS ESTÁN AFUNDIDOS NO TÁRTARO. ASÍ Os LADRÓNS, Os

MENTIREIROS, FALSOS, ÁVIDOS, RAPACES, SON CONDENADOS XUNTAMENTE COS CRIMINAIS.

CONXUNTO ESCULTÓRICO DA PORTADA DE PRATERÍAS:

Obra 19 das seleccionadas como de especial atención pola Ciug. **VER ANEXO.**

O PÓRTICO DA GLORIA

Obra 20 das seleccionadas como de especial atención pola Ciug. **VER ANEXO.**